

УДК 811.161.2'23+811.161.2'373.4

ХАДЖИОГЛОВА О.Г.

(Волинський національний університет імені Лесі Українки)

КАТЕГОРІЯ «МУЗИЧНІ ІНСТРУМЕНТИ» В СВІДОМОСТІ НОСІЇВ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ

У статті розглядаються результати психолінгвістичного експерименту, проведеного з носіями англійської мови. Експеримент був скерований на виявлення структури категорії «музичні інструменти».

Ключові слова: категоризація, категорія, ядро, прототип, периферія.

Хаджиоглова О.Г. Категория «музыкальные инструменты» в сознании носителей английского языка. В статье рассматриваются результаты психолингвистического эксперимента, проведенного с носителями английского языка. Эксперимент был направлен на выявление структуры категории «музыкальные инструменты».

Ключевые слова: категоризация, категория, ядро, прототип, периферия.

Khadzhyohlova O. Category “musical instruments” in the consciousness of English-speaking people. The article is aimed at description of the results of a psycholinguistic experiment that was conducted with the English-speaking people. The main idea of the experiment was to discover the structure of the “musical instruments” category.

Key words: categorization, category, nucleus, prototype, periphery.

Процеси категоризації, що завжди були невід’ємною складовою життя усіх людських істот, є одним із найважливіших питань сучасної когнітології. Досліджувати ці процеси намагалися протягом багатьох століть. Однією з найдавніших праць, присвячених категоризації, що збереглися до нашого часу, є «Категорії» Аристотеля. Античний філософ уважав, що один об’єкт зовнішнього світу може належати лише до однієї категорії, оскільки кордони категорії є чітко окресленими та не можуть перетинатися. Однак проблема, поставлена ще Аристотелем, з плином часу стала розглядатися під іншим кутом зору. У сучасних когнітивних дослідженнях показано, що далеко не всі категорії людської свідомості можуть бути інтерпретовані в межах концепції Аристотеля. У ХХ ст. сформульовані нові положення, які адекватніше відбивають сутність процесу категоризації (зокрема, нечіткі границі категорій свідомості, входження елемента до декількох категорій, нерівноцінність елементів в межах класів, наявність ядра та периферії тощо). Так, Е. Рош за допомогою експериментів показала, що аристотелівська традиція не відповідає психологічній реальності, та вперше представила деякі категорії як структури з центром та периферією [Rosch 1975]. Саме Е. Рош почала розглядати категоризацію як один із найважливіших процесів пізнання.

Більшість категорій повсякденного досвіду організована на основі протиставлення прототипу (ядра) та периферії. Дж. Тейлор характеризує прототиповість як репрезентативність чи типовість, тобто, на його думку, прототип — найвиразніший представник категорії, який найяскравіше репрезентує її у свідомості носіїв мови; саме прототип стає еталоном в процесах розширення і поповнення категорії [Taylor 1995]. Представники різних лінгвістичних шкіл (поміж ними Г. Патнам, Дж. Лакофф, У. Лабов, Л. Вітгенштайн, А. Вежбицька, Р. Гжегорчикова, Дж. Тейлор, Б. Рuzдка-Остін, Р. Джекендофф та інші) по-різному розглядають поняття прототипу; всі вони пропонують власні підходи до вивчення процесів категоризації. Українські лінгвісти також займаються дослідженням проблем категоризації; поміж ними В. Теркулов, І. Шевченко, О. Морозова, А. Приходько, В. Манакін, Т. Радзівська, В. Старко, А. Белова та інші.

Кожній культурно-етнічній спільноті притаманне унікальне світосприйняття, яке відображається в мові через мережу номінативних одиниць та зв'язків між ними. Класам позамовних об'єктів, пов'язаних близькістю культурної ролі, в мові відповідають номінативні одиниці. В сфері артефактів існують категорії гетерогенного типу зі складною таксономічною організацією. Одним із таких класів є категорія «музичні інструменти». Немає народів, які не грали б на музичних інструментах. Набір та функції музичних інструментів змінювалися в залежності від історичного та соціального розвитку етносу. Не зважаючи на глобалізацію сучасного суспільства, категорія музичних інструментів не перестає бути культурно маркованою, що значно відрізняє її від інших категорій, присутніх у свідомості сучасної людини. Категорію «музичні інструменти» раніше не було досліджено в когнітивному аспекті на відміну від категорій «фрукти», «меблі», «спорт» та інших, хоча багато конкретних досліджень присвячено назвам музичних інструментів та становленню музичної термінології в різних мовах. Номінації музичних інструментів розглядалися у працях Ж. Назарової, Р. Галайської, Е. Аркадьєвої, Ш. Самушіа. Джерела походження та формування музичної термінології досліджували С. Лубенська та Д. Дробніна.

Мета статті полягає у виявленні лінгвокультурної зумовленості категоризації об'єктів класу «музичні інструменти» у свідомості носіїв англійської мови (американський варіант англійської мови). Реалізація поставленої мети передбачає розв'язання таких **завдань**: описати методику і завдання психолінгвістичного експерименту; проаналізувати результати експерименту й побудувати структуру категорії «музичні інструменти».

Об'єктом дослідження є категоризація музичних інструментів у свідомості американських студентів немuzичного профілю.

Предметом дослідження є структура та вміст категорії «музичні інструменти», виявлені в результаті психолінгвістичного експерименту.

Психолінгвістичний експеримент ми провели у травні — червні 2011 року в Університеті Огайо (США). У ньому взяв участь 31 респондент віком 16—27 років. Усі опитані — американського походження та проживають в Америці від народження і тому можуть вважатися носіями американської лінгвокультури.

Експеримент складався з трьох блоків. У першому блоці респондентам вголос зачитувалися запитання-ситуації, а відповіді передбачали вільне відтворення назв музичних інструментів. Зауважимо, що під час ходу усього експерименту опитувані не мали списку інструментів, з якого потрібно було обирати правильні відповіді — усі назви були вільно відтворені з пам'яті. Для відповіді на кожне з запитань першого блоку було дано різну кількість часу: від 10 секунд у випадку, коли потрібно було вказати один інструмент, і 60 секунд у випадку, коли респонденти вписували кілька назв музичних інструментів (максимальна кількість — 12 інструментів).

Другий блок психолінгвістичного експерименту містив зображення 40 різних музичних інструментів, кожне з яких було показане респондентам протягом 10 секунд. Метою цього завдання було виявити, чи розпізнають респонденти зображення інструментів, чи знають вони їхні назви, і чи збігаються назви та частота згадок інструментів, які були названі студентами при вільному відтворенні (блок 1), із назвами розпізнаних зображень інструментів у другому блоці.

Третій блок експерименту складався з 36 аудіозаписів тривалістю 10 — 17 секунд. Записи являли собою уривки соло, виконаних на певному музичному інструменті. Респондентам потрібно було розпізнати звучання музичних інструментів. Метою цього завдання було визначити, якою мірою респонденти розпізнають звучання музичних інструментів, чи корелює розпізнання зображення музичних інструментів з їх звучанням, і як узгоджуються ці результати з результатами першого блоку. Докладний опис методики експерименту ми подали у статтях [Хаджиоглова 2010]. У цій публікації проаналізуємо результати кожної частини експерименту, проведеного з американськими респондентами.

Відповіді на перше запитання першої частини експерименту показали, що найбільше «музичних» прізвищ були утворені від основ *harp-*, та *bass-* (по 15 % у кожному випадку): *Harp, Harper, Harpison; Bass, Base, Baseman*. Досить часто траплялися прізвища, утворені від назв саксофона та флейти (по 10 %), барабана та кларнета (по 7,5 %), гітари, тромбона і віолончелі (по 5 %): *Sax, Saxman, Saxton; Flute, Flutie, Fluterson; Drummer, Drummend; Guitar, Guitarberg; Trombone; Cello, Monocello*. У поодиноких випадках (2,5 %) зустрічалися прізвища, утворені від назв туби, губної гармонії, органа, дзвіночків та валторни: *Tubasrunk, Harmonicus, Morgan, Grambell, Horner*. Зазначимо, що досить часто респонденти, окрім прізвищ, утворених від назв музичних інструментів, вказували прізвища, в яких за основу були взяті назви фірм-виробників музичних інструментів: *Gibson, Ibanez, Cordoba, Steinway* тощо. Часто були згадані прізвища відомих композиторів: *Bach, Beethoven, Mozart, Gershwin* (знаково, що був згаданий і американський композитор). Був також названий британський співак *Sting*.

Результати другого запитання першого блоку дозволяють нам припустити, що найпопулярнішим інструментом для навчання особи чоловічої статі могли б бути фортепіано (36,4 % відповідей усіх інструментів), гітара (24,2 %) та

барабани (15 %). Нижчу частотність мають саксофон та труба (по 6 %). Значно рідше траплялися лютня, скрипка та фагот (по 3 %).

При відповіді на третє запитання, у якому йшлося про уявну фабрику, на якій виготовлятимуть музичні інструменти, респонденти вважали, що в Огайо могли б випускати гітари (36 %), барабани (17 %), фортепіано (16 %), скрипки (10,7 %). Менш популярними виявилися віолончель, банджо, флейта та мисливський ріжок/сурма (по 3,6 %).

У завданні, де ми просили респондентів придумати «музичні» імена, отримали такий репертуар назв музичних інструментів: найчастіше використовували кларнет (14,3 %): *Clarinet, Clare E.Net*; рідше утворювали імена від назв віолончелі та флейти: *Cello, Flute*. Решта інструментів були згадані у поодиноких випадках (по 4,7 % для кожного інструмента: *Piper* (у цьому випадку було використане ім'я з прецедентного тексту — *Peter Piper*, герой відомої англійської скоромовки), *Tuba, Harp, Lute, Kazoo, Saxophone, Violin, Piano, Harmonica, Banjo, Organ, Base, Trumpet, Viola*.

Відповіді на запитання про уявний оркестр, який студенти повинні були б зібрати, виявилось, що американці надали перевагу скрипці (у 15,6 % випадків), фортепіано (12,2 %), віолончелі та барабанам (по 10,2 %), флейті (8,2 %), кларнету (7,5 %) та трубі (6,8 %). Дещо рідше зустрічалися гітара (6 %), саксофон (4 %), контрабас (3,4 %), тромбон (2,7 %). Ще рідше траплялися цимбали, альт та валторна (по 2 %).

Шосте запитання, в якому йшлося про «романтичного» тата, дозволило нам виділити репертуар «чоловічих» музичних інструментів. Серед таких опинилися фортепіано та гітара (по 35,5 %). Значно рідше траплялися барабани та саксофон (по 6,4 % для кожного інструмента). Ще рідше — скрипка, віолончель, окарина, мандоліна (по 3,2 %) та труба (1 %).

Відповіді на сьоме запитання про конкурс музичних інструментів показали, що, на думку респондентів, більшість учасників гратиме на гітарі (19 %), скрипці (18 %), фортепіано (15,8 %), барабанах (12,6 %) та саксофоні (8,4 %). Менше гратимуть на трубі (6,3 %), кларнеті, флейті, віолончелі (по 4,2 %) та тромбоні (2 %).

Восьме запитання про презентацію музичної культури Землі передбачало, що опитані назвуть інструмент, який, на їхню думку, міг би бути популярним у всьому світі та презентувати всі людські культури водночас. Найчастіше траплялися фортепіано (37 %) та гітара (30 %). Зазначимо, що деякі респонденти вказували не лише інструмент, а й виконавця: *Jimi Hendrix on electric guitar, electric guitar by Eddie Van Halen*.

На запитання про подарунки школі, отримані від спонсорів, опитані відповіли, що, ймовірно, це були б труби (16,4 %), гітари та флейти (по 12,3 %), скрипки та барабани (по 11 %), кларнети (9,6 %), фортепіано (5,5 %), тромбони (4 %).

Згідно з відповідями на запитання про інструмент, який дівчинка обрала б для навчання, найпопулярнішим «жіночим» інструментом може вважатися скрипка (21,8 %); трохи рідше траплялися гітара (19,3 %), фортепіано (16 %), а

ще рідше — барабани та флейта (по 12,9 %). У поодиноких випадках респонденти називали кларнет, волинку, тамбурин та арфу.

Відповіді на одинадцяте запитання передбачали виявлення об'єктів, які можемо віднести не лише до ядерної, а й до периферійної зони досліджуваної категорії. Серед таких опинилися: гітара (9,2 %), скрипка (8,8 %), фортепіано (8,2 %), барабани (7,9 %), флейта (7,6 %), труба (7 %), кларнет (5,7 %), віолончель (5,4 %), саксофон (5 %), контрабас (4 %). Рідше згадувалися туба (3,5 %), тромбон (3,2 %), губна гармонія та банджо (по 2,5 %), арфа (2,2 %).

Відповіді на запитання про картину художника, на якій він зобразив музичні інструменти, показали, що, на думку опитаних, на малюнках були б гітара (14 %), фортепіано (13,3 %), скрипка (10,9 %), барабан (10 %).

Якби особа жіночої статі хотіла навчатися гри на інструменті, вона, радше за все, обрала б фортепіано (51,6 %). Рідше були згадані скрипка (19,3 %), гітара та кларнет (по 6,4 %), флейта, труба, вистл (*pennywhistle*) — народна поздовжна флейта з шістьма отворами, на якій виконують народну музику Англії, Шотландії, Ірландії, саксофон та банджо (по 3,2 %).

У чотирнадцятому запитанні йшлося про найпопулярніші та найменш популярні інструменти для навчання. Виявилось, що, на думку учасників експерименту, найпопулярнішими є гітара (38 %) та фортепіано (23,8 %). Рідше згадувалися барабани (19 %), скрипка (14,3 %), труба (4,7 %). Непопулярними стали: туба (16,6 %), скрипка (13,3 %), тромбон (10 %), волинка, віолончель, контрабас та трикутник (6,6 %).

П'ятнадцяте запитання — це перефразоване запитання про музичні інструменти для школи. На думку респондентів, популярними інструментами для навчання можуть бути труба (14,9 %), барабан (14 %), скрипка, кларнет (по 10,7 %), гітара (9,9 %), тромбон (9 %), фортепіано (7,4 %).

Для того, аби дізнатися, які інструменти респонденти можуть краще собі уявити, ми задали шістнадцяте запитання. Відповіді показали, що зовнішній вигляд гітари (33,8 %), барабанів (25,8 %) та фортепіано (16 %) є найкраще знаним. Деякі інструменти мають нижчий індекс частотності: скрипка та флейта (по 6,4 %), саксофон (4,8 %), валторна (3,2 %), труба та мисливський ріжок (по 1,6 % для кожного інструмента).

У сімнадцятому запитанні йшлося про зображення інструментів, які з'являться у пошуковій системі Інтернету, якщо ключовим словом буде «музичний інструмент». Відповіді показали, що найчастіше зустрічалися б гітара (24,7 %), фортепіано (20,4 %), барабан (14 %), скрипка (11,8 %). Рідше — труба (6,4 %), флейта і саксофон (по 5,4 %), віолончель (4,3 %).

Ще одне запитання першої частини експерименту було скероване на визначення типового «чоловічого» музичного інструмента. Ми прагнули також отримати назви інструментів, які могли б входити до периферійної зони досліджуваної категорії, оскільки просили респондентів вказати сім назв інструментів. Найчастіше згадувалися скрипка (13,5%), гітара (12,4 %), фортепіано (11,3 %), барабани (10,8 %), труба (9,3 %). Рідше траплялися флейта (5,2 %), губна гармонія, контрабас (по 4,6 %), саксофон (4,1%), віолончель (3,6 %), кларнет і тромбон (по 2,6 %), банджо і туба (по 2 %).

Відповіді на дев'ятнадцяте запитання показали, що інструментами, які могли б привернути до себе увагу своїм звучанням і «розбудити сонне місто», стали: флейта (19,4 %), труба і барабани (по 13,8 %), фортепіано (11 %), тарілки і гітара (по 8,3 %). Рідше зустрічалися окарина й арфа (5,5 %). Найрідше траплялися мисливський ріжок, скрипка, тромбон, саксофон та гармонія (по 2,7 % для кожного інструмента).

Ставлячи останнє запитання першої частини експерименту ми мали на меті дізнатися, звучання яких інструментів, на думку опитаних, може бути ними легко розпізнане. Найчастіше траплялися: гітара (21,3 %), барабани (20,4 %), фортепіано (19,4 %). Рідше називали трубу та скрипку (по 7,4 %), саксофон (5,5 %), флейту і тубу (по 3,7 %), губну гармонію (2,7 %), арфу, контрабас, тарілки (по 1,8 %).

Результати другої частини експерименту показали, що найкраще розпізнають зовнішній вигляд таких інструментів: барабан (100 %), гітара та скрипка (по 96,7 %), арфа і губна гармонія (90,3%), волинка (83,8 %), орган (*organ, pipe organ*), флейта і труба (по 80,6 %), кларнет і саксофон (по 74,2 %), туба (*tuba, sousaphone*), акордеон (*accordion, squeeze box*), ксилофон (по 70,9 %), віолончель (67 %), тромбон (54,8 %). Менша кількість осіб правильно розпізнала маракаси (48,4 %), свищик (42 %); контрабас (35,4 %), валторну (35,4 %). Сопілку розпізнало 29 % (у відповідях спостерігалось використання синонімів для позначення цього інструмента: *fife, recorder*). Зображення шейкера розпізнало лише 25,8 % опитаних, джембе (африканський барабан) розпізнало 19,3 % студентів, бонго правильно назвали 38,7 % респондентів. Рояль розпізнала мала кількість студентів (16 %), клавесин, цимбали — лише по 12,9 % опитаних. Литаври (були використані синоніми: *kettledrum, timpani*) та най розпізнали також по 12,9 % студентів. Гобой, фагот, ситару та трембіту (*swiss horn, alpine horn, mountain horn*) розпізнало по 9,7 % опитаних. Дримбу (*mouth harp*) правильно ідентифікувало 6,4 % опитаних, колісну ліру та кобзу — по 3,2 % студентів. Жоден респондент не розпізнав баян, бандуру, саз та балалайку.

У ході третього блоку експерименту ми мали на меті дізнатися, чи знають респонденти звучання музичних інструментів. Виявилось, що найкраще розпізнаним було звучання фортепіано (96,7 %), скрипки та гітари (85 %), арфи (83,8 %), барабанів (80,6 %), органа (77,4 %), акордеона та флейти (61,3 %), саксофона (58 %), гармонії (58 %), віолончелі (54,8 %), контрабаса (43,5 %) та труби (38,7 %). Рідше було правильно розпізнане звучання баяна (19,3 %), кларнета, перкусійних інструментів і тромбона (по 16 % опитаних). Звучання клавесина, ребра й туби правильно розпізнало по 12,9 % респондентів. Литаври, сопілку (*fife, recorder*) розпізнало по 9,6 % студентів. Дримбу, трембіту, колісну ліру розпізнало по 3,2 % учасників експерименту. Жоден учасник експерименту не розпізнав звучання бандури, фагота, кобзи, гобоя та металофона.

Висновки. Результати першої частини експерименту дозволяють припустити, що найпопулярнішими інструментами, на яких навчаються грати діти, є труба, барабан, гітара, кларнет, скрипка, фортепіано, флейта та тромбон. Відповіді на запитання, у якому йшлося про місто (у випадку з американськими

студентами йдеться про територію штату Огайо), де будуватимуть фабрику і виготовлятимуть музичні інструменти, виявилось, що найактуальнішими в цьому регіоні стали б скрипка, гітара, фортепіано, барабани та флейта. Бачимо, що відповіді на вищезазначені запитання добре узгоджуються. Припускаємо, що саме ці інструменти можуть увійти до ядерної зони досліджуваної категорії. В уявному власному оркестрі більшість опитаних хотіли б бачити скрипку, фортепіано, віолончель, барабани, флейту, кларнет та трубу. Відповіді на запитання про міжнародний конкурс музичних інструментів показали, що більшість учасників грали б на гітарі, скрипці, фортепіано, барабанах, саксофоні та трубі. Інструментами, що могли б презентувати культуру людства, стали фортепіано, гітара, скрипка, рідше траплялися згадки флейти, барабанів, синтезатора. Цікаво, що сучасна молодь вважає, що електронний інструмент міг би відображати музичну культуру сьогодення. Найбільш «чоловічим» інструментом стало фортепіано, другу позицію посіла гітара, рідше називали барабан. Стосовно «жіночого» інструмента, то таким можна вважати не один, а кілька: фортепіано, скрипку та гітару, рідше траплялися кларнет, флейта і барабан. Запитання, у відповідях на яке студенти повинні були вказати найбільш/найменш популярні інструменти, показало, що найпопулярнішими вважаються гітара, фортепіано, барабани та скрипка, рідше згадувалася також труба. Менш популярними стали труба, тромбон, волинка, віолончель, контрабас, трикутник.

Для визначення периферії досліджуваної категорії ми задали два запитання, у яких просили респондентів вказати назви семи та дванадцяти інструментів у кожному випадку. Виявилось, що окрім легко відтворюваних з пам'яті скрипки, гітари, фортепіано та барабанів, були також згадані труба, флейта, кларнет, віолончель, губна гармонія, контрабас, саксофон, труба, тромбон, арфа та банджо.

Відповіді другої частини експерименту показали, що найкраще знаними є зображення барабана, гітари, скрипки, арфи та губної гармонії. Дуже добре були розпізнані також волинка, орган, флейта, труба, кларнет, саксофон, труба, акордеон, ксилофон, віолончель та тромбон. Жоден студент не розпізнав правильно бандуру, саз та балалайку. Такі результати узгоджуються з відповідними запитаннями першої частини, в яких йшлося про зовнішній вигляд інструменту: гітара, барабани, фортепіано, скрипка, флейта, саксофон, арфа та віолончель були названі у двох частинах нашого дослідження.

Згідно результатів третьої частини експерименту, звучання фортепіано, скрипки, гітари, арфи, барабанів, органа є найкраще знаним. Досить добре були розпізнані акордеон, флейта, саксофон. Віолончель, контрабас та труба мали менше правильних відповідей, але також увійшли до розпізнаних інструментів. Жоден учасник експерименту не розпізнав бандуру, фагот, кобзу, гобой та металофон. Інструменти, названі опитаними у відповіді на останнє запитання першої частини експерименту, узгоджуються з тими, звучання яких було правильно розпізнане; поміж ними гітара, скрипка, барабани, фортепіано і труба.

Зіставивши результати трьох частин експерименту з американськими респондентами, можна стверджувати, що в ядерній зоні категорії «музичні інструменти» знаходяться барабан, гітара, фортепіано та скрипка. Зону, наближену до ядра, займають флейта та труба. Близню периферію займають віолончель, арфа, саксофон та контрабас. На віддаленій периферії знаходяться кларнет, тромбон, акордеон, банджо, туба, волинка та губна гармонія.

Перспективами подальших досліджень є здійснення зіставного аналізу результатів психолінгвістичних експериментів, проведених з носіями української, російської та польської лінгвокультур.

Література

Хаджиоглова О.Г. Визначення прототипу категорії «музичні інструменти» в ході психолінгвістичного експерименту / О.Г. Хаджиоглова // Актуальні проблеми слов'янської філології. Серія «Лінгвістика і літературознавство» : міжвуз. зб. наук. ст. / гол. ред. В.А. Зарва. — Бердянськ : БДПУ, 2010. — Вип. XXIII. — Ч. III. — С. 408—414.

Хаджиоглова О.Г. Психолінгвістичний експеримент як засіб виявлення структури категорії / О.Г. Хаджиоглова // Вісник Дніпропетровського університету. Випуск 16. Серія «Мовознавство». — Дніпропетровськ : Вид-во Дніпропетровського нац. університету, 2010. — С. 348—356.

Rosch E.H. Human categorization / E.H. Rosch // *Advances in crosscultural psychology*. — L. Acad. Press, 1975.

Taylor J.R. Linguistic categorization / J.R. Taylor. — Oxford University Press. — 1995. — 312 p.